

PERE VILLALBA

MANUSCRITS DE L'ARBOR SCIENTIAE DE RAMON LLULL [I]

L'*Arbor scientiae* de Ramon Llull ha estat transmès per quinze manuscrits. Un estudi codicològic extens de cada un d'ells no ha estat fet fins ara. En un article¹ anterior, hem precisat la cronologia de cada manuscrit, i hi indiquem algunes descripcions d'altres estudiosos. Però manca l'estudi minuciós.

En el present estudi, hem emprès la descripció² codicològica del ms. de la Biblioteca Apostòlica del Vaticà, *Vat. Lat. 3468*, la qual representa la primera de tota una sèrie d'estudis semblants posteriors. La raó és ben clara: aquest manuscrit encapçala una de les tres branques de la família de manuscrits de l'*Arbor scientiae*, distanciant-la de les altres dues. A més, la seva correcció textual i les esmenes introduïdes *a posteriori* li confereixen un alt grau de fiabilitat. Aquí, tanmateix, només abordarem l'estudi del primer volum dels dos en què ha estat dividit aquest manuscrit.

1. Pere Villalba i Varneda, *Ramon Llull: Arbor scientiae o Arbre de sciencia*, Faventia 17/2 (1995), 69-76.

2. Hem d'agrair aquí l'estudi minuciós de la Dra. Gemma Puigvert i Planagumà sobre el qual hem basat la nostra descripció material, en haver ella tingut accés directe al manuscrit durant el curs 1992-93.

EL MANUSCRIT V [ATICANVS]

1. Lloc: Città del Vaticano.
2. Biblioteca: Biblioteca Apostòlica Vaticana.
3. Signatura: Vat. Lat. 3468.
4. Títol: *Arbor scientiae*.
5. Data: *Ego Marinus Sanuto de Venetiis quondam domini Leonardi scripsi et compleui hunc librum in MCCCCXXVIII die XI Junii in Venetiis*.
6. Material: paper.
7. Enquadració: pell, dos volums.
8. Mides: 202 x 133 mm.
9. Nombre de folis: Pars I: 1r-265v; Pars II: 266r-494v.
10. Numeració: moderna, en tinta, amb números aràbigos, en el recto del foli.

11. Plegat: sense signatures, però amb reclams a la banda inferior dreta del verso; en octau (tres dobles).

12. Filigranes³: no són uniformes; en el bifoli 8-9 es pot reconstruir un «corn de cacara», identificable amb el número 7686 del catàleg de Briquet (vol. III), datat entre els anys 1426 i 1434, originari de Venècia, la qual cosa coincideix amb la data del col·lofó ja transcrita.

Ara bé, les guardes de les dues parts ofereixen filigranes diferents del segle XVI: la interpretació és òbvia, car el relligat és posterior en un segle a la data de la còpia, i això no té prou entitat per desacreditar el fet que el copista Sanuto l'acabés l'any 1428.

És més, el Cardenal Antoni Caraffa, que sembla haver estat el seu darrer propietari, va rebre el capel cardenalici l'any 1568, fou nomenat bibliotecari de la Biblioteca Apostòlica del Vaticà, i va morir l'any 1591. Deuria ésser durant el temps en què aquest manuscrit fou propietat del cardenal quan es va procedir a relligar-ne el relligat i l'enquadrat.

3. Ch. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, 4 vols., Amsterdam 1968.

13. Text:

- escriptura: protohumanística, a línia tirada.
- caixa: 95/98 x 145/150 mm.
- nombre de línies: 32-34, amb ratllat de color.
- perforació: en els marges superiors i inferiors, i afecta els vuit fulls del plec.
- lletres: la majoria de lletres que segueixen les inicials i les que vénen a continuació d'un punt està barrada amb una línia de color vermell.

14. Conservació: taques als extrems, que no afecten el text. En la primera part, hi ha folis despresos; la segona part està més ben conservada, si bé la tinta vermella de les inicials i rúbriques ha produït certes taques en general, però no afecten el text. Els refilats posteriors, fets amb poca cura, dificulten a vegades la lectura de les insercions marginals.

DESCRIPCIÓ CODICOLÒGICA

PARS I (1r-265v)

1. Sis folis de guardes, sense numerar:

- foli 4: al centre, *3486 pars I*,
- foli 5: marge superior esquerre, *3468* (en llapis), i índex general dels setze llibres que comprèn aquesta obra⁴; a continuació de l'índex, segell de la biblioteca Vaticana; sota d'ell: *Antonii Card. Carafae Bibliothecarii munus ex testamento*.

2. Trenta-tres quaderns (133 folis amb 266 cares): comprèn els catorze primers llibres/arbres de l'obra.

3. Dos folis de guardes sense numerar.

4. Descripció interna:

4.1. Encapçalament: + *Ihs Marie filius sit michi propicius et adiutor* / Rúbrica: *Deus in tua uirtute. Incipit Arbor scientie*

4. Com apareix en l'*Inventarium Manuscriptorum Latinorum Bibliothecae Vaticanae*, tomus quartus.

4.2. Íncipit: *I[en vermell] n desolatione et fletibus stetit Raimundus sub quadam arbore pulcra · et suam desolationem cantauit · ut modicum suum aleniaret dolorem.*

4.3. ÈxPLICIT: *De fructibus suprimis⁵ placeat deo nobis dare per suam bonitatem⁶ et pietatem qui stamus sub pede et qui de illis fructibus magnam indigentiam habemus.*

4.4. Aspectes rellevants:

— fol. 1v: *De diuisione huius libri.*

— fol. 2v: en la meitat inferior, il·lustració (vermell i marró clar).

— fol. 3r: *Liber iste uel Arbor ista diuiditur in VII partes. Línia 24: De prima parte Arboris elementalis Et primo de Bonitate.*

— fol. 5v: marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *(quem) admodum⁷ ignis (aer) homo et equus qui diferunt substantialiter.*

— fol. 7r: *maio / ritas* (línia nova, al final).

— fol. 7v: *inte / ligi* (línia nova, al final); aquests afegits per acabar una paraula repareixen en diversos folis).

— fol. 8v: reclam (marge inferior dret) sicut per al segon quadern.

— fol. 16v: el reclam *ualeamus* remet al plec següent.

— fol. 17r: comença el tercer quadern; la tinta dels epígrafs deixa d'ésser vermella i passa al color marró. Afegit marginal, a l'esquerra, de text oblidat: *sue unitatis ita ex ipsa plures lapides plura poma et plures aues sequi possunt et deriuari ratione.*

— fol. 20r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *cum partibus fleuma(tici) grauiores sunt partes (me)lancolici.*

— fol. 20v: en el marge esquerre, afegit de text oblidat: *(descen)dunt quia sunt leues (ascen)dunt cum leuitate.*

— fol. 21r: en el marge esquerre, afegit de text oblidat: *et calor in ignis et ignis in ere in quantum intrat in illo cum suo calore.*

5. *suprimis*] *supremis alii mss.*

6. *bonitatem et*] *om. alii mss.*

7. Les lletres col·locades entre parèntesis no poden ésser llegides en el manuscrit per culpa del refilat posterior.

Presenta també una transposició de l'apartat 24, *De interioritate* al fol. 21v, després de l'apartat 26, *De statione*.

— fol. 24v: reclam *generalis* en el marge inferior dret.

— fol. 30v: en el marge esquerre, afegit de text oblidat: *(n)aso triangularis et in (p)alma hominis qua(dran)gularis*.

— fol. 32v: en el marge esquerre, afegit de text oblidat: *(et sunt) ita indiuiduata (sub) ratione indiuiduitatis*. Reclam *sicut homo* en el marge inferior dret.

— fol. 34r: hi apareix un altra numeració, 3, posterior o anterior (?), que no es pot precisar pel culpa del refilat: la numeració visible podria ésser una repetició de la primera, il·legible a causa del refilat.

— fol. 38r: il·lustració en la primera meitat del foli, separada per dues línies horitzontals vermelles del text que segueix. Comença el llibre II, *De Arbore uegetali*.

— fol. 38v: en el marge esquerre, text oblidat: *quia sua materia est (su)btilis in tantum quod ui(de)ri non potest nec tangi*.

— fol. 40v: reclam *palpabilia* en el marge inferior dret.

— fol. 42v: il·lustració en la primera meitat del foli, separada per dues ratlles vermelles del text. Comença el llibre III, *De Arbore sensuali*.

— fol. 45r: en el marge esquerra, text oblidat: *et si minus essent natura uacuitatem sustineret quam sustinere non potest*.

— fol. 46v: en el marge esquerra, text oblidat: *accidentale ex quo habituatum est et uestitum substantiale audire*.

— fol. 48v: el reclam *per uegetatiuam* remet correctament al foli següent.

— fol. 49r: en el marge esquerre, text oblidat: *quantitate in continua ratione mixtionis formarum que ad inuicem miste sunt in discreta*.

— fol. 50r: barrat el número 49, i hi afegeix el número 50.

— fol. 58v: en la meitat superior del foli, il·lustració (colors vermell i marró clar), separada per dues ratlles horitzontals vermelles del títol del llibre *De Arbore ymaginalis* (sic).

— fol. 61v: en el marge dret, afegit de text oblidat: *est operatio imaginatiue que illam similitudinem imaginabilitatis*.

— fol. 63v: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *que sunt*

quantitates continue substantie que uideri non possunt nec tangi et per sensum uidet figuram et imaginatiua considerat longum amplum et profundum.

— fol. 64rv de l'enumeració actual ha estat avantposat a l'actual foli 65rv (en realitat, el 64rv), segons que es desprèn de la continuïtat del text; també el reclam *Ignis est* que apareix en l'actual fol. 65v no remet a l'inici del foli següent, sinó a l'inici del foli 64r; a més, un examen atent de l'enumeració antiga ja revela que l'enumeració vigent és fruit d'un correcció errada posterior; tot això, però, és fruit d'un rellogat posterior, del temps segurament del Cardenal Caraffa, la qual cosa encara indica que ningú, porteriorment, va llegir aquest manuscrit, altrament hagués notat aquesta dislocació. El mateix passa en el foli 80v.

— fol. 67r: en la meitat inferior del foli, il·lustració.

— fol. 67v: comença el *De Arbore humanali*; en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *bonitatis corporalis*⁸. *bonitas corporalis se inclinatur et exaltatur ad magnitudinem.*

— fol. 71v: en el marge esquerre inferior, afegit d'un text oblidat: *et per sensitiuam magis subtilem et per imaginatiuam magis subtilem.*

— fol. 72v: el reclam *et in tertio numero* indica correctament l'inici del plec següent.

— fol. 74v: en el marge esquerre, afegit de text oblidat: *cum quibus coniunctus est cum aliquid intelligit quam partes.*

— fol. 78r: en el marge dret superior, afegit d'un text oblidat: *tunc imagin(atiua) uoluntatem mo(uet) ad amandum pl(acita) sensualia.*

— fol 80v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *(aut) patris aut filii (et rel)atio homificatiui (homifi)cabilis et homificare.* El reclam *qui sunt sub aliis* no remet al foli següent, sinó a l'actual foli 97, el qual, tanmateix, porta ben definit el número 81 (l'actual foli 81 també porta el número originari 97 ben clar), que de dret li correspon. Ens remetem al foli 74rv pels mateixos motius. Això vol dir que els dos folis 81 i 97 eren solts del

8. *corporalis*] *add. et alii mss*

conjunt i que, a l'hora del rel·ligat del cardenal Caraffa, l'ajudant i/o l'artesà restaurador no ho tingueren en compte.

— fol. 80rv: ha d'anar, doncs, després del foli 90v.

— fol. 88r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *cum conditionibus aliorum fructuum quas⁹ pater potest dare filio quem generat arbore.*

— fol. 88v: il·lustració (vermell i marró clar) en la meitat inferior del foli.

— fol. 89r: il·lustració (vermell i marró clar) en la meitat superior, títol *De Arbore morali*, i continuació del dibuix.

— fol. 89v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *et omnes iste similitudines morales sunt impressiones formarum.*

— fol. 90v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *ipsam ducit tanto fortior est uel sicut bestia rebelis que quanto.*

— fol. 96v: el reclam *et idem* no remet al foli següent, sinó a l'actual foli 81, per la trasposició de folis de què ja hem parlat més amunt.

— fol. 97rv actual: correspon, doncs, al foli 81, i, a més, l'antiga numeració ho confirma.

— fol. 104v: el reclam *ceteros flores* remet correctament al plec següent.

— fol. 105v: meitat superior en blanc, sense l'esperada il·lustració a la segona part de l'*Arbor moralis*. A continuació, *De Radicibus uitiorum*.

— fol. 107v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *est priuatio equalitatis unius boni et alterius. Idcirco homines auari digni sunt magna pena et quanto magis sunt auari maiori pena sunt digni quia multiplicant equalitatem unius mali et alterius.*

— fol. 112v: dins el mateix text, hi ha un requadre en el qual s'inscriu *iustitiam in quantum concordantiam habet cum utiis quae sunt contra*, que correspon a un text que el copista s'ha oblidat després d'un anterior *contra*, i encara li queda espai per a inserir-lo dins el mateix text. El reclam *deuincitur* remet correctament al plec següent.

9. quas] quos alii mss

— fol. 113r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *cum esse et superbia crudelitas et auaritia concordantiam habent.*

— fol. 118r: en la segona meitat del foli, il·lustració (vermell i marró fosc), que anuncia l'inici de l'arbre següent.

— fol. 118v: *De Arbore imperiali.*

— fol. 120v: el reclam *principi* remet correctament al foli següent.

— fol. 122r: la part central de la primera línia és expuntada i barrada.

— fol. 124r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *ut bonum faciat et malum euitet. et si deus homini libertatem dedit.*

— fol. 124v: en el marge esquerre, a dalt, afegit d'un text oblidat: *et quod odiat libertatem ad faciendum malum. Idcirco populus non debet esse contra libertatem quam habet princeps ad faciendum bonum et ad euitandum malum.*

— fol. 127v: en el marge esquerre, a dalt, afegit d'un text oblidat: *cognitio quomodo sciatur uti accidentibus in emptione et uenditione.*

— fol. 128r: el marge extern està molt malmès; no afecta l'escrit.

— fol. 128v: en la segona meitat del foli, il·lustració, i a baix, en lletres petites, *Arbor. apostolicalis.*

— fol. 136v: el reclam *quod est* remet correctament al plec següent.

— fol. 140v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *sine tempore et sine aliis formis accidentalibus¹⁰ cum actiua spiritiuitate.*

— fol. 144v: el reclam *est amabile* remet correctament al foli següent.

— folis 144-145: solts.

— fol. 148r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *et deificatus et deificabilis ut sit deificans et deificare.*

— fol. 149r: en el marge dret, a baix, afegit d'un text oblidat: *et per omnes dignitates et de omnibus dignitatibus.*

10. accidentalibus] *add.* postquam remanet una substanti.

— fol. 152v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *in tempore non est principiata nec habet principium medium nec finem et sua bonitas est finita in quantum*. El reclam *ergo mundus* remet correctament al foli següent.

— fol. 159r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *bonitatis et magnum usum quem requirit in suo effectu secundum magnitudinem*.

— fol. 160v: el reclam *glorie sicut* remet correctament al foli següent.

— fol. 163v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *oportet secundum magnitudinem filii dei quoniam postquam sufficit unus deus pater non*.

— fol. 168v: el reclam *et ametur* remet correctament al foli següent.

— fol. 169r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *quod maior esse non possit ut maioritas non deficiat magne concordantie et quod concordantia non sit in maioriata magnitudinis bonitatis sanctitatis uirtutis et ueritatis*.

— fol. 169v: en la meitat superior, il·lustració (vermell i marró clar); a continuació, *De Arbore celestiali*.

— fol. 176v: el reclam *huius arboris* remet correctament al foli següent.

— fol. 178r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *in habitu desiccandi tegul(am) ratione siccitatis quam accip(it)*.

— fol. 180v: en la primera meitat del foli, il·lustració (vermell i marró clar). A continuació, *De Arbore angelicali*.

— fol. 184v: el reclam *uicem non correspondet* remet correctament al foli següent.

— folis 182-185: marge inferior, en mal estat, sense danyar l'escrit.

— fol. 191r: en la meitat superior, il·lustració que comprèn dues parts, dividides per una línia vertical: en la part de l'esquerra, hi ha l'arbre del cel, en la de la dreta, l'arbre de l'infern. A continuació, *De Arbore euternali*.

— fol. 191v: en el marge esquerre, a dalt, afegit d'un text oblidat: *est magna oportet quod remuneratus sit cum magno bono et quia sua iustitia*.

— fol. 192v: el reclam *possent* remet correctament al foli següent.

— fol. 197v: en el marge esquerre, a dalt, afegit d'un text oblidat: *et idem est de magnitudine glorie in bonificabile et bonificare*.

— fol. 200v: el reclam *colligitur* remet correctament al foli següent.

— fol. 202r: en la meitat superior, il·lustració (vermell marró clar). A continuació, *De Arbore maternali*.

— fol. 208v: el reclam de *arbore christianali* remet correctament al foli següent.

— fol. 209r: en la meitat superior, il·lustració (vermell i marro clar). A continuació, *De Arbore christianali*.

— fol. 216v: el reclam *bonitas dei* remet correctament al foli següent.

— fol. 218r: en el marge dret, a baix, afegit d'un text oblidat: *et in maiori concordantia que possit esse inter rationes increatas et rationes creatas*.

— fol. 223r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *sed quoniam intellectiua*.

— fol. 224v: el reclam *fieri potest* remet correctament al foli següent.

— fol. 226v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *et si sit incarnatio est per illam maior scibilitas*.

— fol. 227v: el mot *principia/tiuitas* és escrit en dues parts fora de la caixa; més avall, un altre afegit: *quam in paruitate est ergo amare maius medium*.

— fol. 232v: en el marge esquerre, afegit d'un text oblidat: *que est maior minoritas et esse in maiori maiortate*. El reclam *de essentia creatoris* remet correctament al foli següent.

— fol. 234r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *et amandi secundum magnitudinem amoris*.

— fol. 238v: en la meitat superior, il·lustració (vermell i marro fosc). A continuació, *De Arbore diuinali*.

— fol. 240v: el reclam *unitate* remet correctament al foli següent.

— fol. 247r: en el marge dret, afegit d'un text oblidat: *determinata intelligentem et eternantem et sub alia certa proprietate*.

— fol. 247v: el reclam *facere non* remet correctament al foli següent.

— fol. 248v: el reclam *facere non* remet correctament al foli següent.

— fol. 256v: el reclam *substantia communis* remet a l'actual foli 258, amb la qual cosa es pot concloure que el foli actual 257rv estava solt a l'hora de fer el relligat del segle XVI.

— fol. 258v: en el marge interior, *bonitatem*.

— fol. 264r: en el marge dret, dos afegits de text oblidat: *quoniam sine principiare quod sit in medio principiantis et principiabilis*. I, poc més avall: *et primum principium non haberet finem principiandi*.

— fol. 264v: el reclam naturaliter remet correctament al foli següent.

— fol. 265rv: solt.

5. Dos folis de guardes sense numerar.

IL·LUSTRACIONS

Quinze dibuixos il·lustren la temàtica dels catorze llibres que comprèn aquest volum. Aquests dibuixos s'inscriuen dins la categoria dels didascàlics, en tant que ells sols compendien els continguts de l'obra, els fan evidents i, gràcies a la seva espontània expressió, entenedora, sense pretensions estilístiques.

Si bé aquest no és el lloc per a fer-ne una completa descripció, n'indicarem, tanmateix, les característiques principals i més útils.

Només hi apareixen cinc arbres sencers; en la resta, el tronc de l'arbre és substituït pel cos d'una persona, del cap de la qual surten les branques, i, dels peus, les arrels.

Les branques, al seu torn, o bé estan poblades per personatges petits que encarnen conceptes, o bé per títols amb la paraula corresponent.

Els personatges principals són dibuixats amb tota mena de detalls ornamentals i sumptuosos.

CONCLUSIONS

Hi ha uns aspectes molt significatius que donen seguretat a l'hora d'establir el text: la quantitat d'afegitons en els marges i les paraules barrades en l'interior del text. Aquestes dues coses fan pensar en una revisió a fons de la còpia, que, per cert, el Sr. Sanuto, no va saber fer amb prou cura.

Atès que la tipografia dels afegitons és idèntica a la de la còpia, i també les abreviatures i la caligrafia, ens veiem empesos a concloure que són contemporanis. Això, més la cura amb què han estat fets, és una garantia prou suficient per a qualificar les seves lliçons de força segures.

PARS II¹¹

1. Cinc folis de guardes, sense numerar.
2. Vint-i-nou quaderns (116 folis amb 228 cares): llibres/arbres XV i XVI.
3. Dos folis de guardes sense numerar.

11. En un proper estudi farem la descripció radicològica d'aquesta PARS II; ara només en donem l'estructura.